

УДК 327.001

ЛІБЕРАЛЬНИЙ МІЖНАРОДНИЙ ПОРЯДОК: «РЕАЛІЇ» ВТІЛЕННЯ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНЕ БАЧЕННЯ

Фісанов Володимир

Формування міжнародного порядку з метою відвернення загрози війни розпочалося ще на початку ХХ ст. Однак ліберальні принципи як програми були проголошені у відомих «Чотирнадцяти пунктах» президента США В. Вільсона. Але вони так і не стали ліберальним дороговказом для більшості авторитарних політиків, особливо у міжвоєнну добу. Тільки після завершення Другої світової війни важливі елементи ліберальної моделі, яка передбачала відкритість ринків, дієвість міжнародних інституцій та вирішення конфліктів, виходячи із норм міжнародного права.

Проте такий підхід був певним прикриттям двополюсного світу і протримався до початку 90-х, коли США зробили заяву на глобальну гегемонію. Сьогодні ж міжнародні ліберальні практики дали збій, і в умовах мультиполярності – при підйомі Китаю й при подальшій суверенізації Росії, а також американських союзників – Британії і деяких держав Центральної Європи, лише нові геополітичні домовленості провідних держав зможуть захистити світ від загрози воєн і конфліктів.

У середньостроковій перспективі можливий довготривалий переговорний процес, наслідком якого, мабуть, стане досягнення нового ліберально-консервативного глобального консенсусу.

Ключові слова: ліберальний міжнародний порядок, «14 пунктів» Вільсона, суверенна демократія, США, РФ, Китай, глобальний консенсус.

Проблема формування прийняттого для людства міжнародного світового порядку завжди хвилювала філософів, політичних діячів і теоретиків ІР. Центральним тут був пункт про відвернення воєн. Згадаємо, до прикладу, Канта з ідеєю «вічного миру». На думку лібералів, якщо анархію та війну «всіх проти всіх» можна взяти під контроль всередині держави, то подібний сценарій розвитку можливий і на міжнародній арені. Його засадничими умовами має бути раціональне міжнародне право та дієвий наднаціональний орган, котрий би виконував роль інтернаціонального суверена, змушуючи порушників дотримуватися міжнародних норм.

У ситуації «війна–мир–війна» Європа жила століттями. Мирний договір і класична дипломатія, мабуть, за будь-яких обставин виявляли мистецтво торгу, домагаючись максимізації користі від війни або ж мінімізації її збитків для власної країни. Проте, ніколи не йшлося про боротьбу з війною як такою. Зміни настали у 1918 р.: президент США Вудро Вільсон виступив з ідеалістичною програмою «Мир без перемоги» (Peace without victory), яка навряд чи могла знайти підтримку у європейських адептів Realpolitik і в американських консер-

вативних колах також. Однак, відомі «14 пунктів» Вільсона вибивалися зі звичної парадигми розвитку міжнародних відносин. У них прописувалися основи міжнародних відносин, які повинні були покласти край війні як явищу. За цих умов ішлося про базові принципи відмови від таємної дипломатії, скорочення озброєнь, пріоритету інтересів суспільства у вирішенні міжнародних суперечок, створення Ліги Націй як інтернаціонального арбітра, спроможного гарантувати суверенітет усіх держав, незалежно від їх потенціалу та можливостей.

Зауважимо, що ще до Вільсона були зроблені перші кроки розвитку тих ліберальних елементів міжнародного права, які б були спроможні перешкодити тодішній гонці озброєнь. Адже ініціативи скликання міжнародних конференцій, які б поклали їй край, належали російській автократичній владі в особі імператора Ніколая II. Цікаво, що на другій Гаазькій конференції (1907 р.) навіть станковий кулемет розглядався не інакше, як зброя масового знищення. До речі, проти обмеження озброєнь виступили представники німецької та австро-угорської імперій. Взагалі підходи і рішення конференції мислилися тоді як певний прорив у звичній практиці міжнародних відносин. Не випадково головуючий на одному із засідань Гаазької конференції (середина жовтня 1907 р.) відомий французький політик Леон Буржуа особливо підкреслив, що у її рішеннях мають бути відображені «інтереси, спільні для всіх народів» і документи затверджені тут, у Гаазі, символізуватимуть інший рівень організації та розвитку суспільства, котре стало «усвідомлювати засади власного існування» [5, 528–529]. І все-таки тоді у Гаазі на міжнародному рівні визначалися прийнятні рамки у «законодавстві війни».

Як зауважив сучасний знавець та теоретик ліберального міжнародного порядку (котрий набув більш чітких обрисів після Другої світової війни) Джон Ікенберрі, він формувався на двох засадах, по-перше, на Вестфальській системі, яка ґрунтувалася на концепції суверенітету держав, і, по-друге, на «ліберальному баченні» західних демократій, яке включає, зокрема, «відкриті ринки, міжнародні інституції, спільну безпеку демократичних соціумів, прогресивні зміни», а також передбачає колективне вирішення проблем, які виникають у межах верховенства права. Однак, це були дещо «ідеалістичні» принципи, вироблені англосаксонським світом, і «накинуті» на європейських союзників за умов розгортання холодної війни з ССРСР і його сателітами. Утримувати анархію МВ у прийнятних для двох блоків межах вдавалося завдяки нагнітання страху перед зброєю Судного дня і підтримуванням міжнародного екілібріуму завдяки геополітичним домовленостям між Вашингтоном і Кремлем у добу «розрядки» та мирного співіснування. І це, як сьогодні з'ясовується, завдячуючи особистій дипломатії Л. Брежнєва у стилі *Detente*. Адже генсек постійно

«відбивався» від яструбів у Політбюро, котрі виступали проти поступок США і Заходу у геополітичних питаннях, і він зі свого боку намагався уникнути кризи на кшталт Карибської. Навіть у середині соціалістичного табору Брежнев намагався діяти у кризових ситуаціях, використовуючи методи умовлянь тобто, як сьогодні говорять, «м'якої дипломатії». Яскравий приклад – це чехословацькі події 1968 р., коли лідер СРСР умовляв А. Дубчека не поглиблювати розкол у соціалістичному таборі, звертаючись до нього у такому дусі: «Олександр Степановичу, не роби дурниць».

Тобто, підсумовуючи, можна констатувати, що до середини 1980-х рр. в американо-радянських взаєминах склався своєрідний глобальний ліберально-консервативний кондомініум, який еволюціонував у стилі асиметрії у добу Горбачова з його тезами «нового мислення» та у підсумку завершився із розпадом СРСР і системи світового соціалізму.

І сьогодні, особливо після подій 11 вересня 2001 р., коли оновлений Рах Americana, став геополітичною примарою, світ знову немов повертається у міжвоєнний період. Ліберальний інтернаціональний порядок американського взірця не витримує нових / старих викликів. Що йому сьогодні загрожує? Насамперед, це підйом глобального значення інших регіонів світу, що відбувається на очах нинішніх поколінь і, ймовірно, продовжиться. Яскравий приклад тут Китай з геоекономічним проектом «один пояс, один шлях», котрий охоплює фактично усі розвинуті економіки Євразії.

Ліва об'єднавча риторика й практики спочатку Європейського економічного співтовариства, а згодом ЄС давно уже у минулому. І треба визнати, що прискорення євроінтеграційного процесу насправді стало можливим внаслідок ослаблення його ключових учасників після Другої світової війни. Здавалося, тоді на великодержавних амбіціях минулого поставлений хрест. І Жан Монне писав у мемуарах, що саме у кінці 40-х вдалося досягти порозуміння між Францією та Німеччиною, виходячи із принципів рівноправності, й відкрити у «бастіонах національного суверенітету» той локальний прохід, щоб спонукати держави до єдності [3, 366]. Проте сьогодні ЄС виявляється досить політично крихкою структурою, котра опинилася перед непростими викликами «суверенодержавності» з боку старих (Британія) і нових учасників (Польща, Угорщина). І тут виникає запитання: чи спроможна на них адекватно відповісти брюссельська бюрократія. Питання, мабуть, полягає у тому, чи буде зрештою досягнуте оптимальне співвідношення між національною державністю (чи тим, що від неї залишилося у глобальну добу) та оновленим субрегіональним проектом ЄС. Адже на політичному обрії усе ще досить актуальним залишається теза правих популістів – «кінець Європейського Союзу та початок Європи».

До речі, дають збій і пов'язані із захистом прав людини європейські практики, що опинилися перед обличчям слабо регульованих міграційних хвиль із держав мусульманської Азії та Магрибу за умов призупинення процесів вестернізації світу. Сьогодні деякі експерти зазначають, що у найближчі десятиліття до Європи можуть масово ринути мігранти з регіону Сахель, що знаходиться на південь від Сахари і об'єднує населення 5 країн – Мавританії, Малі, Нігеру, Буркіна Фасо і Чаду (десь 78 млн осіб). За прогнозами ООН воно може зрости до 200 мільйонів. При цьому у віковому відношенні населення віком до 14 років складає близько 46 %, а у Західній Європі воно сягає тільки 16 %. До того ж, у цьому бідному субрегіоні зростає вплив джихадизму та ісламістського угруповання «Боко харам». Потрібний докорінний перегляд сучасних підходів. До точки неповернення, як вважають експерти, можливо, залишилося три-п'ять років. Майбутнє Європи нерозривно пов'язане з долею «сахельської п'ятірки» [1, 58].

Усі фактори, про які ішлося вище, значно підривають звичний світовий порядок. Хаотизація міжнародних відносин значною мірою посилюється авторитарними імпульсами останніх років, уособлюваних адміністраціями Д. Трамп і В. Путіна. ООН тріщить по швах, а разом із тим руйнуються режими контролю над озброєннями та зростають оборонні витрати.

У нову інформаційну добу прискорюється військово-технічне протистояння провідних держав у кіберпросторі. Варто продумати такий організаційно-правовий режим, який допоможе обмежити військову діяльність держав, зокрема, шляхом прийняття зобов'язань не здійснювати кібероперації чи інші дії з використанням ІКТ, які можуть спричинити людські жертви та масове руйнування інфраструктури. Навіть більше, сьогодні небезпека криється у розробці військових програм, що передбачають створення «летальних автономних роботів», здатних воювати без людської участі. Поміж 40 країн, котрі працюють у такому напрямку, США, Китай, Росія, Франція, Британія, Ізраїль і Південна Корея [4, 183]. Причому, незважаючи на етико-правничі перестороги, одна із головних проблем технічного штибу полягає у тому, що бойових роботів найближчим часом навряд чи вдасться навчити відрізняти «своїх» від «чужих».

А на економічному рівні обговорюються процеси становлення суверенних цифрових економік і, як наслідок, ідеться про фрагментацію глобального цифрового простору, зокрема, й мережі Інтернет. Інформаційна відкритість піддається сумніву й обмеженню. Ліберальний наратив і породжені ним практики – це і є історія драматичних обмежень.

Взагалі-то, як вважає російський дослідник Олег Демідов, незабаром на часі буде виникнення своєї Ліги Націй 2.0, адаптованої до високотехноло-

гічних викликів міжнародній стабільності і миру. Така організація цілком може бути створена і в рамках модернізованої структури ООН. І тут головна роль не за експертами, а діяльність зосередиться у постійному секретаріаті, де штат і матеріально-технічна база будуть аналогічні, наприклад, МАГАТЕ [2].

Світ 2018 р. значно стабільніший, багатший та освіченіший, ніж світ, який існував 100 років тому. Це світ швидкісних безперервних комунікацій і глобальної економіки, які об'єднують його краще будь-якої міжурядової організації. Однак, політична кон'юнктура та підйом неліберальної демократії у багатьох регіонах «змушує» (хоча б тимчасово) забувати про ці фундаментальні зміни. Саме подібні нові умови формують індивідів і держави майбутнього – тих самих «громадян» глобального полісу, від яких буде залежати його стабільність і успішність через 25–30 років.

Як зазначав Нассім Талеб (якого, до речі, сьогодні часто небезпідставно критикують), ми перебуваємо у дуже крихкому світі, тому потрібно «плекати» антикрихкість, котра, на його думку, полюбляє випадковість і невизначеність, що означає – і це ключова властивість антикрихкості – любов до помилок, до певного класу помилок. Унікальність антикрихкості полягає у тому, що вона дозволяє нам працювати з невідомим, робити щось в умовах, коли ми подекуди не розуміємо, що саме робимо, досягаючи успіху. Таким бачиться світ перехідної доби перших десятиліть ХХІ ст., коли виникає новий інтернаціональний консенсус, що мав би поєднати, як видається, у геополітичному оптимумі реформований лібералізм з оновленою суверенністю державних акторів.

Abstract

Formation of the international order in order to prevent the threat of war start at the beginning of the twentieth century. However, the liberal principles as a program have been proclaimed in the well-known «Fourteen Points» by US President W. Wilson. However, they have not become a liberal benchmark for most authoritarian politicians, especially during the interwar era. Only after the end of the Second World War they were important elements of a liberal model that envisioned openness of markets, the effectiveness of international institutions and the resolution of conflicts, based on international law.

However, this approach was a definite cover for the two-pole world and lasted until the early 1990s, when the United States made the leap for global hegemony. Today, international liberal practices have failed and in a multipolarity situation – with China's rise and with the further sovereignty of Russia, as well as American allies – Britain and some Central European states, only new geopolitical arrangements of the leading powers will be able to protect the world from the threat of wars and conflicts.

In the middle term, a long-lasting negotiation process is possible, the consequence of which will probably be the achievement of a new liberal-conservative global consensus.

Key words: *liberal international order, Wilson's «14 points», sovereign democracy, US, RF, China, global consensus.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Браун В. Сипкі піски савани Сахель. *Світ у 2019. Український випуск*. Київ: Український тиждень, 2018. С. 58.
2. Демидов О. «14 пунктів Вудро Вільсона в інформаційну епоху». «14 пунктів» В. Вільсона 100 лет спустя: как переизобрести мировой порядок. Москва, 2018. URL: <http://tun.rs.gov.ru/uploads/document/file/4452/Doklad-Vilson-RU.pdf>
3. Монне Ж. Реальность и политика. Мемуары. Москва: Моск. шк. полит. исслед., 2001. 663 с.
4. Ожеван М. А., Дубов Д. В. Homo ex Machina. Філософські, культурологічні та політичні передумови формування конвергентного суспільства. Київ: НІСД, 2017. 272 с.
5. Bourgeois L. Personal address. The Proceedings of the Hague Peace Conferences. The Conference of 1907. Vol. I. Plenary Meetings of the Conference, October 16, 1907. N.Y.: Oxford University Press, 1920. 1180 p.

References

1. Braun, V. (2018) Sypki pisky savany Sakhel' [*Quicksand savannah Sahel*]. Svit u 2019. Ukrayins'kyu vypusk. Kyiv: Ukrayins'kyu tyzhden'. С. 58.
2. Demydov, O. «14 punktov Vudro Vyl'sona v ynformatsyonnyu épokhu» [*Woodrow Wilson's "14 points" in the information age*]. 14 punktov» Vyl'sona 100 let spustya: kak pereyzobresty myrovoy poryadok [Wilson's «14 points» 100 years later: how to re-create world order]. Moskva, 2018. URL: <http://tun.rs.gov.ru/uploads /document /file /4452/Doklad-Vilson-RU.pdf>
3. Monne, Zh. (2001) Real'nost' i politika. Memuary [*Reality and politics. Memoirs*]. Moskva: Mosk. shkola polit. issled.
4. Ozhevan, M. A., Dubov D. V. (2017) Homo ex Machina. Filosofs'ki, kul'turolohichni ta politychni peredumovy formuvannya konverhentnoho suspil'stva [*Homo ex Machina. Philosophical, cultural and political preconditions for the formation of a convergent society*]. Kyiv: NISD.
5. Bourgeois, L. (1920) Personal address. The Proceedings of the Hague Peace Conferences. The Conference of 1907. Vol. I. Plenary Meetings of the Conference, October 16, 1907. N.Y.: Oxford University Press.